

12. Гарapon A. Хранитель обещаний. Суд и демократия. Москва, 2003.
13. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Царство Духа и царство Кесаря. Москва, 1995. 375 с.
14. Бачинин В.А. Философия права и преступления. Харьков: Фолио, 1999. 607 с.
15. Ковлер А.И. Юридическая антропология: учебное пособие. Москва: Норма, 2002. 476 с.
16. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: Из-во МГУ. Изд. группа ИНФРА М. Норма, 1998. 623 с.
17. Тарадайко С. Щодо раціо. *Філософська думка*. 2017. № 4. С. 105–111.
18. Кумар К. Гражданское общество. Москва, 1994. С. 21.
19. Пате́й-Братасюк М.Г., Довгунь Т.І. Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в сучасній Україні: у 2 ч. Тернопіль: Ромс-Ко, 1999. Ч. I. 252 с.
20. Братасюк М.Г. Громадянське суспільство як суб'єкт ствердження народовладдя та правовладдя. *Громадянське суспільство та правова держава: теоретичні моделі та досвід реалізації*: монографія / за заг. ред. В.Д. Гвоздецького. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2012. 328 с. С. 57–62.
21. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография. Харьков: Право, 2002. 328 с.
22. Геллнер Э. Условия свободы: гражданское общество и его исторические соперники. Москва, 1995. С. 9–74.
23. Коробка В.Н. Правовое мировоззрение: в 2 ч. Донецк: Донецкий юридический институт Луганского государственного университета внутренних дел им. Э.Д. Дидоренко, 2010. Ч. 2: Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства: монография. 244 с.
24. Овчинников А.И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ. Ростов-на Дону: Изд-во Рост. ун-та, 2003. 344 с.
25. Шемшученко Ю.С. Праворозуміння. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 2. С. 48–49.
26. Конституции зарубежных стран: сборник / сост. В.Н. Дубровин. Москва: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. 448 с.

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE THEORY AND PRACTICE OF MULTICULTURALISM

Гайворонюк Н.В., к.філос.н., доцент,
доцент кафедри філософії та політології

Львівський державний університет внутрішніх справ

Приймак Б.І., к.філос.н., доцент,
доцент кафедри філософії та політології

Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті пропонується розгляд питання щодо різноманітних підходів та оцінок теорії і практики мультикультуралізму під кутом зору філософії права. Виокремлюються сучасні тенденції мультикультурного дискурсу, наголошується на правах і свободах людини. Прідиляється увага феномену мультикультуралізму та його зв'язку з правами і свободами людини на основі поліетнічного розмаїття.

Ключові слова: мультикультуралізм, права людини, справедливість, толерантність.

В статье предлагаются к рассмотрению разнообразные подходы и оценки теории и практики мультикультурализма с позиций философии права. Выделяются современные тенденции мультикультурного дискурса, акцентируется на правах и свободах человека. Уделяется внимание феномену мультикультурализма и его связи с правами и свободами человека на основе полиэтнического разнообразия.

Ключевые слова: мультикультурализм, права человека, справедливость, толерантность.

This article proposes to consider a variety of approaches and assessments of the theory and practice of multiculturalism from the perspective of the philosophy of law.

The current trends in the new model of multicultural discourse, it focuses on human rights and freedom. Attention is paid to the phenomenon of multiculturalism and its connection with human rights and freedoms based on polyethnic diversity. Today, multicultural discourse takes on new forms, and increasingly includes a legal component in its format. The future of multiculturalism is the transition to a new civil society based on human rights. An important role belongs to tolerance as the main value of multiculturalism. Modern states including Ukraine must find the balance between freedom and equality of citizens regardless of their ethnic, religious, racial differences, preserve consolidating traditions and norms of civic identity and citizenship institute. Finding its own theoretical model of multiculturalism for Ukraine is also relevant and necessary in terms of the relationship between the need to modernize cultural traditions and the modernization of all spheres of social and political life.

Key words: multiculturalism, human rights, justice, tolerance.

Як соціально-філософська концепція мультикультуралізму сформувався в кінці 1970-х – 90-х рр. минулого століття завдяки зусиллям таких авторів, як Ф. Свенсон, В. Ван Дайк, Мак Дональд, Д. Кармі, Ч. Тейлор, Дж. Спінер, Дж. Раз, В. Кімліка. Серед численних праць, присвячених мультикультуралізму, варто виділити роботи Ч. Тейлора[1] і В. Кімліки, комунітарна й ліберальна концепції яких давно стали класикою мультикультурного дискурсу й до сьогодні не втратили своєї актуальності. Дослідники «другої хвилі» перейшли від захоплення мультикульту-

ралізмом як дієвим засобом вирішення проблем поліетнічних суспільств до констатації його кризи насамперед тому, що політика мультикультуралізму не виправдала себе, зокрема, у її європейському варіанті. Водночас питання полікультурності й поліетнічного різноманіття сучасного глобалізованого світу, які є базовими для розуміння мультикультуралізму, продовжують активно дискутуватись як у політичному, так і правовому полі. Очевидно, що мультикультурний дискурс набуває нових форм, а тому, як слушно зазначає Л. Честнов, навіть якщо

мультикультуралізм буде проголошено неіснуючим, він нікуди «не дінеться» із соціального буття [8]. Отже, не перестане бути цікавим для вивчення.

Останніми десятиліттями суттєвий внесок у вивчення проблематики мультикультуралізму зроблено в дослідженнях А. Веретевської [2], Б. Баррі, Ю. Габермаса, В. Кімліки [3], Ч. Кукатаса [4], Л. Ляпіної [5], Б. Парекхи, Т. Модуда, Дж. Каренса, В. Малахова, Е. Митника, Н. Торбиско, В. Тишкова, Дж. Тулли, М. Уолцера, Р. Чин та ін. На труднощі реалізації «правового мультикультуралізму», зокрема, в питаннях кримінального права звертає увагу Л. Честнов [8]. Українські дослідниці Л. Ляпіна [5] та О. Підскальна [6] вивчають теоретичні питання мультикультуралізму, а також подають його інтерпретацію в концепціях Дж. Роллза, Ч. Тейлора, А. Гоннета й Н. Фрезер. Відзначаючи нову якість наукових розробок, А. Веретевська справедливо вказує, що в жодній із них, на жаль, так і не дано прямої та науково обгрунтованої відповіді на питання: чому мультикультуралізм «провалився» в Європі, будучи широко визнаним ефективним, скажімо, в Канаді [2, с. 43]?

Пошук відповіді на ці та інші питання стимулює подальший науковий інтерес дослідників, хоча окремі з них уважають, що сьогодні мультикультурний дискурс належить до розряду «маргінальних». Іншу точку зору висловлює канадський дослідник В. Кімліка, який вказує, що кризу переживає хибна модель мультикультуралізму, яку він називає 3S (sari, somos, steel drums), на кшталт тої, що була у Великобританії. Ця модель має багато недоліків і «відображає важливість природного людського бажання спростити міжетнічні відмінності, а також логіку глобального капіталізму, який прагне продати космополітичну культуру», без урахування особливостей діяльності мультикультурних урядів 1960-х рр., які мали більш складні історичні та політичні цілі [3]. Він упевнений у тому, що ліберально-демократичний проект мультикультуралізму має майбутнє, а проблеми поліетнічних соціумів розв'язуватимуться разом із поступовим подоланням конфліктних інтересів і переходом до диференційованого громадянського суспільства, базованого на правах людини. Кризу мультикультуралізму він пояснює тим, що в багатьох країнах недиференційована модель громадянського суспільства не виправдала себе й показала, що «ключ до громадянського суспільства не в тому, щоби подолати диференційовані претензії» полікультурного населення, а в тому, щоби через відповідну фільтрацію «сформулювати їх мовою прав людини, громадянських свобод і демократичної підзвітності». У статті із символічною назвою «Злет і падіння мультикультуралізму» В. Кімліка наголошує, що мультикультуралізм є частиною революції з прав людини, пов'язаної з етнічною й расовою різноманітністю, яка розпочалася після Другої світової війни та включала в себе боротьбу за деколонізацію з 1948 по 1965 рр., боротьбу проти расової сегрегації та дискримінації й боротьбу за громадянські права з 1955 по 1965 рр. і власне боротьбу за мультикультуралізм і права меншин у кінці 1960-х рр. Результатом цієї боротьби стало те, що в більшості західних країн за підтримки держави припинилася дискримінація щодо етнічних, расових або релігійних меншин [3].

Підкреслюючи роль держави у вирішенні проблеми полікультурності, українська авторка А. Колодій називає мультикультуралізмом принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає й підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати всіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян. Тією чи іншою мірою політику кожної країни можна вважати або мультикультурною, або такою, що містить у собі цю важливу компоненту. Для визначення ефективності й «виміру» її (політики) якості В. Кімліка, враховуючи невдачі досвіду впровадження політики мультикультура-

лізму в окремих країнах, запропонував використовувати для аналізу порівняльний індекс мультикультуралізму, який би допоміг країнам визначитись щодо мультикультурного суспільства й на практиці розробляти мультикультурні форми громадянства у зв'язку з численними групами іммігрантів. Канадський дослідник включив у нього такі пункти: конституційне, законодавче, парламентське ствердження мультикультуралізму на загальнодержавному та/або регіональному й муніципальному рівнях; включення мультикультуралізму в шкільну програму; включення етнічного представництва в ЗМІ; свободу у виборі одягу; можливість надання подвійного громадянства; фінансування організації етнічних груп для підтримки культурної діяльності; фінансування двомовної освіти або навчання рідною мовою [3].

Звичайно, у різних країнах мультикультурна політика не може бути уніфікованою і стандартною. Так, наприклад, розрізняють її специфіку в Австралії, Канаді. Навіть у європейських країнах вона є різною. Але за всіх розбіжностей, як слушно зазначає А. Веретевська, головну мету політики мультикультуралізму, а саме «забезпечення безконфліктного існування полікультурного суспільства в економічно процвітаючій і політично стабільній ліберальній державі на основі добровільної та повноцінної політичної інтеграції всіх культурних груп суспільства» – поділяють практично всі теоретики-мультикультуралісти [2, с. 16].

Важливу роль у забезпеченні такої стабільності й у процесах інтеграції відіграє громадянський консенсус, котрий виникає з приводу розуміння загального блага, прав людини, ставлення до «іншого». Британський дослідник Ч. Кукатас вважає толерантність головною цінністю полікультурних суспільств. Наголошуючи на правах людини, він пише, що суспільство, яке підтримує свободу асоціації і тим самим захищає свободу совісті, є толерантним суспільством. Справжня толерантність, на його думку, полягає в принципі не взаємності, а терпимості до тих, хто не має такої толерантності й не поділяє цінностей більшості [4, с. 119]. Звичайно, це спірна думка, яку підтримують не всі, адже вона виводить роздуми в проблемне поле відносин мультикультуралізму й національної ідентичності. Наприклад, О. Дегтярьов, В. Чернов розглядають цю проблему крізь призму відносин титульної нації та культурних меншин, допускаючи, що толерантність до культурних відмінностей може шкодити титульній нації. Вони вважають, що толерантність (як формула терпимості до культурних відмінностей у трактуванні мультикультуралізму) містить небезпеку політичної нелояльності з боку меншості («меншість із часом може стати більшістю, яка буде відстоювати правову суверенність, свободу від зобов'язань перед національною державою») і політичний абсентизм. Цим авторам видається, що потенційно амбіції меншості можуть загрожувати тим, хто для меншості кваліфікується як «інший». «Упроваджуваний режим толерантності, – пишуть вони, – допускає існування груп із особливими правами (тобто культурними відмінностями – авт.), а в більшості право на самотність не визнається» [8].

Головну «небезпеку» цитовані автори вбачають у тому, що концепція мультикультуралізму, основана на толерантності, «легітиміє асиметричність зобов'язань: більшість, котра не має культурної самотності, зобов'язана бути толерантною навіть у тих випадках, коли стикається з проявами дифамації (у традиціях і звичаях меншості – авт.), і навіть тоді, коли має місце утиск індивідуальних прав», а тому «мультикультуралізм у контексті балансу сил у російському соціумі зобов'язує державу діяти відповідно до базисних правових норм», зазначають вони [8]. Як бачимо, про розбудову громадянського суспільства, оснований на колективних зусиллях «більшості» й «меншості», не йдеться. Звичайно, мультикультуралізм,

за виразом В. Кімліки, є дволиким Янусом, який має не лише позитивний, а й негативний бік, і з цього боку він може загрожувати національній ідентичності корінного населення й бути джерелом соціального напруження. Але якщо взяти до уваги досвід Канади, варто згадати, що вона була першою західною країною, яка прийняла офіційну політику мультикультуралізму щодо іммігрантів, і залишається єдиною країною, в якій поняття мультикультуралізму закріплене в Конституції. Можливо, завдяки цьому Канада є єдиною із західних країн, де сила національної ідентичності позитивно корелює з підтримкою імміграції. В одній із публікацій В. Кімліка порівнює досвід Канади і США, де відбувається зниження соціального капіталу та збільшується етнічне й расове розмаїття, чого не спостерігається в Канаді, особливо серед молодого покоління, яке виросло під егідою політики мультикультуралізму [3].

Посилаючись на міжнародні дослідження, В. Кімліка постулює думку про конструктивну роль, яку відіграє мультикультуралізм в оздоровленні окремих процесів аккультурації. Крім того, вказує на феномен «орієнтаційної інтеграції», сутність якого полягає в психологічній комфортності людей, які здатні до поєднання своєї етнічної ідентичності з національною. Варто взяти до уваги, що високий рівень канадської інтеграції пояснюється також й іншими факторами, зокрема тим, що за відносно відкритого ринку праці до Канади прибуває велика кількість кваліфікованих іммігрантів (більше ніж в інші країни), що означає, що Канада має більш високий рівень

людського капіталу й може легко його використовувати. Крім того, Канада вдало поєднує мультикультурний підхід і громадянську інтеграцію, яка відбувається на добровільній основі із заохоченням іммігрантів, які цікавляться історією, традиціями та політичними інститутами країни.

Активний «європейський експеримент із мультикультуралізмом» розпочався у 80-х рр. Детальний теоретичний аналіз досвіду його запровадження в трьох європейських країнах (Великобританія, Німеччина, Франція) проведений А. Веретевською. Європейський досвід дуже відрізняється від канадського, але разом із тим, як зазначає авторка, мультикультурний підхід «немає невдалого досвіду запровадження на Заході й у Європі зокрема». При тому, що є значні труднощі з вирішенням проблеми полікультурності в західноєвропейській країнах, ефективне використання мультикультуралізму в них для вирішення проблеми полікультурності є можливим [2, с. 143].

Щодо України, то пошук власної моделі мультикультуралізму, як справедливо пише Л. Ляпіна [5, с. 71], є також актуальним і необхідним у контексті дискусій про співвідношення минулого, сучасного та пріоритетів майбутнього, полікультурності суспільства, взаємозв'язку між потребою актуалізації культурних традицій і модернізації всіх сфер суспільно-політичного життя, євроінтеграції й викликів глобалізації, потреби зміни екологічної парадигми буття суспільства, взаємоузгодження різновекторних ціннісних орієнтацій населення держави, подолання синдрому «розколотого суспільства».

ЛІТЕРАТУРА

1. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання». Київ: Альтерпрес, 2004. 172 с.
2. Веретевская А.В. Мультикультуралізм, которого не было: анализ европейских практик политической интеграции этнокультурных меньшинств: монография. Москва: МГИМО-Университет, 2018. 182 с.
3. Кимлика У. Взлет и падение мультикультуралізма. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzlet-i-padenie-multikulturalizma>.
4. Кукатас Ч. Либеральный архипелаг: Теория разнообразия и свободы. Москва: Мысль, 2011. 482 с.
5. Ляпіна Л. Мультикультуралізм як стратегія вирішення проблем культурного розмаїття: аналіз теоретичних моделей. *Український соціум*. 2017. № 1 (60). С. 60–71.
6. Підскальна О. Мультикультуралізм: політика визнання чи розподілу? *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічна студія»*. 2018. Вип. 17. С. 58–65.
7. Честнов И.Л. Правовой мультикультуралізм в контексте мирового культурного развития. URL: https://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2014_Sbornik/2014_Dokladi/2014_Sec4/2014_sec4.1_022.pdf.
8. Дегтярев А.К., Черноус В.В. Права человека и «сепаратистские» требования мультикультуралізма. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prava-cheloveka-i-separatistskie-trebovaniya-multikulturalizma>.